

Náhorní Karabach a řešení mezinárodních konfliktů podle realistické tradice

ONDŘEJ DITRYCH

Nagorno-Karabakh and Conflict Resolution in the Realist Tradition of IR

Abstract: This study argues that due to a lack of attention paid to the national interest of actors in international politics the mainstream international conflict resolution studies fail in their prescriptive and descriptive aspects; particularly when conflicts are complicated by geopolitics. The case study of the long-standing conflict in Nagorno-Karabakh is used to highlight the strengths of geopolitical analysis, aimed at a proper understanding of a conflict's causes and the identities and interests of the actors directly and indirectly involved. This understanding is a prerequisite for coordinated international action directed towards the creation of the structural conditions for peace which would lead the prime actors of the conflict to choose peaceful resolution as a means to escape the hurting stalemate situation. In the case of Nagorno-Karabakh – a conflict whose resolution has been impeded mainly by Azerbaijani and Armenian ethnic nationalism, coupled with fierce competition between the major powers in Central Eurasia – a geopolitical analysis leads to the conclusion that the key to the resolution of the conflict lies in the hands of Russia. Such a resolution therefore presupposes a redefinition of Russia's interests, which would be based on the rational calculation that a deliberate destabilization of the South Caucasus will, in long term, hurt her interests.

Key words: conflict resolution, Nagorno-Karabakh, Realism, geopolitics.

„Je velký rozdíl v tom, jaký život je a jaký by měl být, a kdo nevidí, jak lidé jednají, ale jen to, jak by jednat měli, učí se spíše své zkáze než záchraně.“

Niccolo Machiavelli: *Il Principe*

Náhorní Karabach, Černá zahrada. Konflikt o tuto zemi pastvin v údolích a na svazích hor předznamenal příchod strašidla etnického nacionalismu v prostoru Sovětského svazu v jeho poslední smrtelné křeči. Třicet tisíc obětí, téměř jeden a půl milionu uprchlíků z Ázerbájdžánu a z Arménie, 13,4 % území bývalé Ázerbájdžánské SSR pod arménsko-karabašskou správou, křehké příměří vládnoucí od roku 1994 a nikam nevedoucí mírová jednání pod záštitou Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) – to je zkratka, která pomíjí mnohé: v první řadě lidská utrpení, násilí, nenávisti a naděje, neustálou hrozbu nového zabíjení; též však mezinárodní dimenzi, kde mnoho stran, jejichž účast lze označit jako nepřímou, ovlivňovalo průběh konfliktu a nyní působí na jednání, usilující o jeho vyřešení ze zcela zjištěných důvodů, vyplývajících z jejich národních zájmů. Náhorní Karabach je klíčovou konfliktní zónou střední Eurasie či – řečeno slovy Zbygniewa Brzezinského – eurasijského Balkánu (*Brzezinski, 1997*).¹ Zásadním způsobem souvisí nejen s mezinárodní bezpečností a s geopolitikou jižního Kavkazu, ale potažmo – zejména vzhledem ke geoeconomickému významu kaspického prostoru – též s bezpečnostní situací v celé Eurasii. Eurasijská geopolitika a síť protínajících se národních zájmů v kaspické oblasti – součástí eurasijského *Heartlandu* – se zřetelně promítají do průběhu konfliktu samého a do mírového procesu po uzavření příměří (*Kutelia, 2001, s. 46*). Náhorní Karabach

se tak stal políčkem v geopolitickém soupeření o energetické zdroje a o prostorovou projekci národních zájmů, pro něž byla vzkříšena k životu dávno zapomenutá metafora – velká hra (ostatně velmi podobně se na světlo světa znovu prodralo prachem staletí zanešené pojmenování hedvábná stezka).

Souvislost mezi *etnopolitikou* konfliktu v Náhorním Karabachu jako procesem, v němž je etnicita jako „*ztotožnění s kulturně určenou kolektivitou*“ (Hutchinson – Smith /eds./, 1996) politizována (na základě etnické příslušnosti je vznášen požadavek na politickou reprezentaci/autonomii v širokém pojetí), a *geopolitikou* jako stanovováním a prosazováním mocí definovaného zájmu především regionálních a světových mocností v prostoru (v tomto případě v kaspickém regionu) je pro následující text rozhodující. Z konfliktu v Náhorním Karabachu činí totiž vhodný materiál k případové studii o působení činitelů a konceptualizaci mezinárodní politiky, vycházejících z realistické teorie mezinárodních vztahů na možné přístupy k řešení mezinárodních konfliktů. Za hlavního činitele mezinárodní politiky je v tomto pojetí považován národní stát, motivovaný v jednání svými zájmy. Lze v tuto chvíli ponechat stranou, zdali za víceméně neutěšenou situaci mezinárodního systému jako přirozeného stavu, v němž konflikt je věčně přítomným a neodstranitelným zlem, může zlovolnost lidské přirozenosti, jak v duchu antropologického pesimismu, vlastního kanonickým autorům realistické tradice, uvažoval Hans Morgenthau (Morgenthau, 1973, s. 3), či struktura mezinárodní anarchie, která je podle Kennetha Waltze přirozeně „*spojena s výskytem násilí*“ (Waltz, 1979, s. 102), nebo do jaké míry je možné souhlasit s Alexanderem Wendtem (a retrospektivně bez důrazu na kolektivně konstruované významy skutečnosti i s autory anglické školy, například s Bullem), že – řečeno parafrází jeho známého výroku – *jakou si státy tuto anarchii udělají, takovou ji budou mít* (Wendt, 1992, s. 395–406). Zásadnějším je předpoklad, že aktéři mezinárodní politiky jsou ve svém jednání motivováni racionálně kalkulovanými zájmy, jejichž naplnění se snaží dosáhnout za co nejmenších nákladů, jak postulují teorie racionální volby. O racionální kalkulaci se opírá – ač snad nezcela, jak tvrdil Morgenthau² – i jejich věrnost kosmopolitním normám mezinárodních vztahů, například mírovému soužití. Ostatně, preferování mezinárodního míru přede vším ostatním je předmětem ostrých kritik zástupců realistické školy, z nichž postačí citovat tu nejznámější: „*Kdykoliv bylo udržení míru coby vyhnutí se válce považováno za hlavní cíl velmocí nebo skupiny velmocí, byl mezinárodní systém vydán na milost a nemilost nejbezohlednějšímu členu mezinárodního společenství.*“ (Z dizertační práce Henryho Kissingera – Kissinger, 2000, s. 1.)

Hlavní tezí této studie je, že nedostatkem pozornosti upírané k fenoménu národního zájmu aktérů mezinárodní politiky, který je v souladu se soudobou sociologií ovlivněnou teorií mezinárodních vztahů (srovnej například McSweeney, 1999; k uplatnění proměnné identity vedle veskrze strukturální polarizace při popisu světové politiky pak srovnej Buzan, 2004) určován jejich kolektivními identitami, selhává hlavní proud studia řešení konfliktů (*conflict resolution*) v případech mezinárodních konfliktů, které jsou geopolitikou zatíženy, ve svém deskriptivním, a proto i preskriptivním momentu.

Po stanovení a vyjasnění základního pojmosloví a po představení zvoleného teoretického přístupu k řešení konfliktů (viz podkapitoly s názvem Definice racionálního přístupu a Role mocností, tvořící teoretickou páteř studie), který za jeden ze základních předpokladů zdárného řešení podobných konfliktů považuje vytvoření takových strukturálních podmínek, v nichž mírové řešení je v zájmu všech nebo téměř všech zúčastněných mocností, bude pozornost obrácena ke konfliktu v Náhorním Karabachu. Na něm lze totiž dobře ukázat, jak zásadní úlohu může geopolitika v mezinárodních (v tomto případě etnopolitických) konfliktech sehrávat. Každý mezinárodní konflikt, za nějž jsou v této studii považovány nejen výhradně mezistátní konflikty, ale též vnitrostátní konflikty se zřetelnou mezinárodní dimenzí, je svým způsobem jedinečný, a proto nelze provádět široká zobecnění. Přesto bude na této případové studii učiněn pokus potvrdit výše stanovený předpoklad a v závěru na něm založit pokus o stanovení takových přístupů k řešení mezinárod-

ních konfliktů na průsečících geopolitických siločar, respektive takových konfliktů, do jejichž průběhu se promítá zájem alespoň jedné velmoci či mocnosti,³ které by jej vzaly v úvahu. Konflikt v Náhorním Karabachu byl zvolen zejména pro nezpochybnitelný mezinárodní charakter, v jehož prospěch hovoří skutečnost, že zůstává nejvýznamnější proměnou arménsko-ázerbájdžánských vztahů: vznesený nárok Arménské SSR na připojení této tehdy ázerbájdžánské autonomní oblasti z 1. 12. 1989; či pozdější přítomnost arménských, avšak též sovětských/ruských a okrajově íránských⁴ jednotek v prostoru konfliktu a jejich účast na vojenských akcích (Cornell, 1997, s. 4). K tomu je nutné dodat, že přes zmíněnou rozmanitost mnohé konflikty ve střední Eurasii sdílejí základní proměnné s Náhorním Karabachem. A pro tuto příbuznost je zde možná míra zobecnění vyšší než jinde.

Konflikt v Náhorním Karabachu si zaslouží zvláštní pozornost i proto, že nová válka zde zůstává velmi reálnou možností, a to s případným zásadním dopadem nejen na kavkazský region, ale potažmo i na celou střední Eurasii. Nicméně i pokud k eskalaci konfliktu nedojde a ten přetrvá jako „latentní dlouhodobě nevyřešený problém“ (podobně jako například blízkoovýchodní konflikt), bude vedle dalších nevyřešených etnopolitických konfliktů na jižním Kavkaze do budoucna patrně sehrávat značně negativní roli umocňováním dalších bezpečnostních hrozeb jako oslabování a krachu států, obchodu s narkotiky nebo bujení organizovaného zločinu. Mezi dalšími konflikty, při nichž je geopolitická analýza a z ní vycházející kroky významným předpokladem mírového řešení, je možné kromě Abcházie, Jižní Osetie, severního Kavkazu a Podněstří v postsovětském prostoru uvést například Kosovo či již zmíněný konflikt v Palestině.

Racionálně kalkulované národní zájmy jako organizující princip jednání států v mezinárodním systému – jedno z rozhodujících východisek realistické teorie mezinárodních vztahů – budou hlavním, avšak nikoli jediným teoretickým předpokladem následujících řádků. Pozornost bude totiž věnována též problematice konstrukce národních identit a zájmů či vztahu konatele, především společenské elity. „Národní zájmy“ tak nebudou nahlíženy jako neměnné – alespoň ve svém subjektivním momentu –, ale vyplývající z procesu konstrukce národních identit elitami, na něž lze zvnějšku působit změnou struktur materiálních pobídek a sankcí. Právě v této jejich proměnlivosti spočívá naděje na řešení mezinárodních konfliktů, které se zdánlivě mohou nacházet v pasti nepřekonatelných rozporů mezi zúčastněnými stranami.

POJMSLOVÍ A TEORETICKÉ PŘÍSTUPY

Definice mezinárodního konfliktu

Při diskuzi o teoretických přístupech k řešení mezinárodních konfliktů je příhodné věnovat několik slov konfliktu samotnému. Tradiční definice, která zahrnuje *dvě či více stran střetávajících se o vzácné zdroje* (Walensteen, 2002), má totiž velmi omezenou deskriptivní hodnotu. Nezahrnuje například element vnímání – subjektivní náhled na předmět sporu, míru ohrožení a podobně. Rovněž neodráží behaviorální dimenzi, která na tomto subjektivním náhledu staví: bezpečnostní dilema, vycházející ze stavu mezinárodní anarchie a vedoucí ke spirálovému zhoršení bezpečnostní situace a v krajním případě až k eskalaci konfliktu (Herz, 1950). Příkladem může být zahájení preventivního útoku za situace, kdy pokračující zbrojení protivníka neúnosně ohrožuje „národní bezpečnost“. Za velmi problematické je třeba považovat též samotný koncept *vzácných zdrojů*. Neponechává totiž prostor pro hodnoty, přesvědčení a identity (Svanström – Weissmann, 2005, s. 7–9), které se nejen mohou samy o sobě stát příčinou konfliktu, ale dodávají též materiálním zdrojům (z hlediska národního státu například území) jejich cenu. Přitom komplikace nenastává se slovem zdroje, které lze chápat velmi široce, například jako „*všemožné pozice, které jsou pro aktéra důležité*“ (Walensteen, 2002), ale spíše s jejich vzácností.

Konflikt v Náhorním Karabachu je v tomto ohledu vynikajícím příkladem. Hodnota tohoto zvláště na severozápadě velmi hornatého a zalesněného území s malou mírou indu-

strializace a velmi chudého na přírodní surovinové zdroje spočívá výhradně v nemateriální rovině. Pro „zrcadlivé“, vzájemně negativně vymezené etnické nacionalismy rodících se nezávislých republik Ázerbájdžánu a Arménie sehrál totiž konstitutivní úlohu při teritorializaci národní paměti, při budování autoritativního dějinného příběhu či etnického mýtu, tvořícího z kontinua událostí polyfónických kavkazských dějin velkou souvislost, a tak odpovídající na základní otázku společenství: *kdo jsme (pojmy teritorializace národní paměti a etnický mýtus blíže rozvádí Anthony Smith – Smith, 1999)*. Součástí těchto národních pamětí je jak příběh o společném počátku toho kterého společenství, tak i jeho zlatý věk a následný úpadek. Řečeno slovy Thomase De Waala: „*Arméni si při slově Karabach vybaví tucty arménských kostelů rozestých po jeho území, středověkou tradici lokální autonomie melikovských vladařů a válečnickou pověst karabašských Arménů. Pro Ázerbájdžánce spočívá asociace především v chanátu soustředěném kolem Šuši, velkolepého města z 18. století a v [místním – poznámka autora] uměleckém rozkvětu... Zkrátka, Karabach byl – podobně jako Alsasko, Flandry nebo Kašmír – kulturně bohatou pohraniční krajinou a podobně jako tato území též odsouzen stát se bojištěm.*“ (De Waal, 2005.) Prominentními tvůrci podobných moderních národních ideologií jsou historici a jazykovědci. Toto jejich prominentní postavení v čele národních elit se v kavkazském kontextu nezřídka promítá i do politické sféry. Například prvním prezidentem Gruzie (1991–1992) byl filolog Zviad Gamsachurdia, odborník na středověkého gruzínského básníka Šotu Rustaveliho, ale též překladatel T. S. Eliota nebo Williama Shakespeara. V letech 1992–1993 v čele Ázerbájdžánu stál historik Abülfez Elčibej a separatistické Abcházii vládl do roku 2004 Vladislav Ardzimba, povoláním rovněž historik.

Svanström a Weissmann si uvědomují většinu z výtek tradiční definici konfliktu, avšak jejich pojetí konfliktu jako „*vnímaných rozdílů ve stanoviscích k problému [anglicky: issue position] mezi dvěma či více stranami v téže chvíli*“ (Svanström – Weissmann, 2005, s. 9)⁵ trpí neduhem jiného rázu. Je natolik obecné, že ztrácí vymežující schopnost, a tím i praktickou užitečnost. S přihlédnutím k předchozímu je proto možné na konflikt nahlížet například jako na *situaci dvou nebo více stran soupeřících o hodnoty či zdroje, přičemž alespoň jedna z nich vnímá rozložení těchto hodnot či zdrojů na počátku konfliktu jako nespravedlivé*. Tato definice zahrnuje jak působení hodnot, tak i hledisko vnímání a zůstává věrna tradičnímu přesvědčení, že na počátku konfliktu jedna ze stran pocituje křivdu (*grievance*), ačkoli umožňuje následnou změnu motivačních struktur v jeho průběhu, kupříkladu směrem k hrabivosti (*greed*), (*k apozici křivd a hrabivosti jako motivů konfliktu srovnej Collier – Hoeffler, 2004*). V případě Náhorního Karabachu zůstávají motivace stran poměrně stálé, ačkoli deklarované a skutečné motivace nejsou nutně totožné. U mnoha jiných konfliktů tomu tak nicméně není. Například jak revolučně-marxistická (FARC), tak i islamistická (Islámské hnutí Uzbekistánu) hnutí se mohou přesunout od původně „čistého“ ideového boje k organizovanému zločinu, v tomto případě k obchodu s narkotiky, jako k hlavní motivaci své činnosti, tedy nikoli pouze jako k prostředku k financování svého revolučního boje, ať už za ustavení beztrždní společnosti, nebo saláfijského chalífátu (Cornell, 2005). Navržená definice – podobně jako dříve kritizované definice – nepostihuje konflikt čistě relačního charakteru, například spirálu bezpečnostního dilematu, vedoucí až k eskalaci násilí, kde materiální či hodnotový základ sice existuje, ale nesehrává významnou úlohu. Avšak rozvíjení institucí a norem mezinárodní společnosti (Bull, 1995), jakož i ústup od vnímání mezinárodního řádu jako anarchie bez pravidel, hobbsovského boje *všech proti všem* – vnímání, které může mít velmi konkrétní vliv na praktickou politiku, neboť pokud je okolní svět metaforizován jako přirozený stav a věčně trvající válka, nelze nikomu věřit – činí propuknutí takového konfliktu v dnešní době méně pravděpodobné.

Vyřešení mezinárodního konfliktu

Máme-li stanoven pojem konflikt, je možné přejít k definici jeho vyřešení (*conflict resolution*), (v češtině k tomuto tématu srovnej Waisová, 2005). Walensteen přichází s ná-

sledujícím vymezením: Vyřešení konfliktu „je sociální situace, v níž se ozbrojení účastníci konfliktu (dobrovolnou) dohodou zavážou žít v míru při vědomí – anebo překonání – základních nesouladů a přestanou vůči sobě užívat zbraní“ (Walensteen, 2002, s. 50). K překonání základních nesouladů lze dospět například: 1) změnou priorit, což v zásadě odpovídá změně identit a zájmů, jíž bude ještě věnována pozornost; 2) rozdělením předmětu sporu – pokud je materiální povahy, tedy pokud jde například o území; 3) směnou, předpokládající více oblastí sporu, přičemž v každé z nich získá jedna ze stran vše a druhá nic, zatímco v další oblasti je tomu naopak; 4) sdílenou kontrolou; 5) jejím přenecháním třetí straně (včetně například OSN); 6) uplatněním mezinárodní arbitráže – například svěřením rozhodnutí o osudu území Mezinárodnímu soudnímu dvoru; 7) odsunutím řešení problému do budoucna.

V případě konfliktu v Náhorním Karabachu odpovídal směně návrh, podle něhož se měl Ázerbájdžán vzdát samotného Náhorního Karabachu a výměnou získat oblast Meghri, to jest přímé spojení se svou exklávou Nachičevan. Některé návrhy na mírové uspořádání v konkrétních problematických okresech, zejména v Lačinském, popřípadě Kelbadžárském, jež jsou spojnicí mezi Náhorním Karabachem a Arménií, mají podobu přenechání třetí straně. Uplatnění mezinárodní arbitráže je za současné situace velmi nepravděpodobné řešení.⁶ Naopak v dnešních návrzích na řešení sporu se zřetelně odráží snaha o odsunutí řešení celého problému. O konečném statutu Náhorního Karabachu by nebylo rozhodnuto nyní, ale po stanovené době, například referendem (Walensteen, 2002, s. 51–54).

Řešení konfliktu lze však chápat šířeji a přímo jej vztáhnout k prevenci konfliktu (*conflict prevention*) – k zavádění nástrojů, které zamezují eskalaci konfliktu do stavu rozsáhlého použití násilí. V této souvislosti je užitečné rozlišit nástroje: 1) přímé prevence eskalace nebo intenzifikace konfliktu ve stavu krize; 2) strukturální prevence, která zamezuje samotnému vzniku krizí – a omezování konfliktu (*conflict management*) jako snižování napětí a změně modu interakce od destruktivního ke konstruktivnímu (Walensteen, 2002, s. 271; Svanström – Weissmann, 2005, s. 24). Toto rozšíření je zcela v souladu s tím, že konec konfliktu znamená více než pouhou nepřítomnost válečného stavu (Walensteen, 2002, s. 10), neboť omezení definice řešení konfliktu na pouhé formální odstranění předmětu nesouladu – v případě Náhorního Karabachu dohoda o konečném statutu území – by přehlíželo proces zavádění míru a pojistek jeho dlouhodobého udržení.

Definice racionálního přístupu

Za patrně rozhodující proměnnou zkoumání mezinárodních konfliktů i jejich řešení je možné považovat jednání jejich účastníků. Tato studie vychází z předpokladu – a přinejmenším v případě Náhorního Karabachu se jej pokusí doložit –, že aktéři v těchto konfliktech racionálně a na základě svých identit určují své postoje a zájmy, k jejichž dosažení pak volí přiměřené prostředky. Úsudky účastníků o situaci, v níž se nacházejí, kalkulace o jejím budoucím vývoji či jednání ostatních účastníků i volba prostředků k dosažení cíle mohou být v jednotlivém konkrétním případě chybné, což však nezpochybňuje obecnou premisu racionality jako takovou. Rovněž problematičnost kolektivní racionality lze přehlédnout, přistoupíme-li na to, že národní zájmy nejsou nutně výsledkem zjištění obecné vůle daného politického společenství, ale spíše konstrukcí politických elit. Podle mínění některých odborníků sehrály ostatně společenské elity rozhodující úlohu nejen při definování moderních identit kavkazských národů, a to v souladu s etnosymbolickým pojetím nacionalismu například podle Smitha, předpokládající existenci materiálu (pověstí, historické paměti, tradic), jakési „živé minulosti“, která je elitami rekonstruována a reinterpretována a stává se obsahem moderního nacionalismu (Smith, 1999, s. 9).⁷ Sehrály ji i při společenské mobilizaci v místních etnopolitických konfliktech. Přitom v obou případech šlo o strategii k uchopení a udržení moci (Tishkov, 1996, s. 20–45). Nakonec i sovětská konstrukce kavkazských a středoasijských národních identit jejich *seriováním* – řečeno slovy Benedicte Andersona (Anderson, 1991, s. 185) – za pomoci vytyčování nových hranic,

sčítání lidu s vylučujícími se kategoriemi a podobně, probíhající ve 20.–30. letech, byla též především mocenským zájmem určovanou činností kremelských elit.⁸ Rozbor této problematiky zachází za rámec této práce, která se soustředí především na racionalitu nepřímých účastníků konfliktu, avšak předpoklad racionality jednání přímých účastníků je nezbytnou podmínkou pro postulování situace, která je patrně rozhodujícím momentem pro racionalistické řešení mezinárodních konfliktů.

Tato situace, nazvaná Williamem Zartmanem (*Zartman, 2000, s. 228*) „*oboustranně nepříznivou patovou situací*“ (*hurting stalemate*), je vedle existujícího přesvědčení, že z ní existuje cesta ven, klíčovou součástí tzv. „nazrálé doby“ (*ripe moment*) pro vyřešení konfliktu, okamžiku v čase, kdy je řešení na dosah, neboť pokračování konfliktu je pro přímé účastníky, kteří mohou o daném stavu rozhodovat, racionálně nevýhodné. Podle Zartmanova názoru odpovídá tato situace změně hry od klasického dilematu vězňů (*prisoner's dilemma*) ke hře na zbabělce (*game of chicken*). S ohledem na problematičnost vztahování těchto herních situací na skutečné mezinárodní konflikty je možné přeformulovat tuto tezi tak, že zatímco v první situaci aktéři nespolupracují a racionálně preferují setrvání ve stavu konfliktu, což vede k oboustranné ztrátě, ve druhé situaci jsou momenty rovnováhy pareto-optimální. Z hlediska této studie je však významnější, že vedle objektivních charakteristik vnímané oboustranně nepříznivé patové situace, které mohou aktéry dovést k vyřešení konfliktu (hrozba intenzivního konfliktu, materiálních ztrát a další), zde působí i subjektivní element vnímání, jenž může být kultivován, a to i působením zvnějšku (*Zartman, 2000, s. 229*). Do jisté míry tak mohou být přímí účastníci konfliktu přivedeni k racionální kalkulaci, že jeho mírové řešení je v souladu s jejich zájmy. Zároveň však může být nastolení této situace, podobně jako procesu mírových jednání, účelově bráněno podle toho, jak to odpovídá národním zájmům zúčastněných mocností. Nejdůležitější součástí řešení mezinárodních konfliktů zvláště v těch oblastech, které se nacházejí na průnicích geopolitických siločar, je proto konstituce zájmů těchto mocností tak, aby považovaly vyřešení daného konfliktu za racionálně výhodné vzhledem ke svému národnímu zájmu. Respektive jde o spolupráci těchto mírovému řešení nakloněných mocností k vyloučení vlivu těch, které jej odmítají, pokud je to možné. Pouze tak vznikají strukturální podmínky pro dosažení a udržení míru.

Podmínkou ustavení těchto strukturálních podmínek je proměnlivost subjektivního momentu národního zájmu, v jehož konstrukci sehrává mimořádně významnou úlohu mocenská elita. Základním předpokladem této proměny je pak redefinice národních identit v reflexivním procesu, jehož součástí je „dvojí hermeneutika“ elit a populace při přihlédnutí k materiální skutečnosti, a proto i vazby na materiální strukturální podmínky (*McSweeney, 1999, s. 143–149*). Přestože tento reflexivní proces není omezen na elitu, díky svému vlivu na populaci v něm elita sehrává mimořádnou roli, a tak působí jako zásadní činitel tohoto pro racionální řešení mezinárodních konfliktů nejdůležitějšího procesu.

Role mocností

Role mocností, které sledují své národní zájmy, které ustavují materiální strukturální podmínky pro nastolení míru v lokálních mezistátních i vnitrostátních konfliktech, a tak jsou nikoli jedinou, avšak jednou z nejvýznamnějších proměnných jejich řešení, bývá často upozadována na úkor takových prostředků řešení konfliktů, jako jsou mírotvorné operace mezinárodního společenství, demilitarizace aktérů nebo sporného území, ekonomické sankce či naopak pobídky, liberalizace autoritativních režimů jako prostředek strukturální prevence konfliktů či nastolování právního stavu v poválečné době. Důvodem může být, že studium řešení konfliktů genealogicky vychází z mírových studií, jejichž hlavním motivem je pochopení příčin války ve snaze o její odstranění z mezinárodních vztahů. Tento radikálně normativní prvek se pak nepříznivě promítá do výčtu povolených prostředků, které mají vnější aktéři v rukou, aby dospěli k vyřešení konkrétního konfliktu. Například „*kalkulované užívání násilí je stále v mírových studiích jako strategie [řešení konfliktů –*

poznámka autora] *zavrhováno*“ (Walensteen, 2002, s. 7) a diskuze – nezřídka velmi polarizovaná – je vedena pouze o možném ospravedlnění humanitární intervence, například jednotkami NATO na Balkáně (1999). Z mravního hlediska se snaha o dosažení míru mírovými prostředky⁹ (Galtung, 1996; Svanström – Weissmann, 2005) zdá konzistentní, avšak jak ukazují četné příklady mezinárodních operací, nevede k žádaným výsledkům. Dosažení trvalého míru je totiž – řečeno slovy Walensteena – „více než pouhou nepřítomností války“. Kromě toho každé kompromisní řešení konfliktu o vlastní státnost, což je jeden z nejčastějších typů konfliktu po skončení studené války¹⁰ (například poskytnutím politické autonomie), je normativně nekonzistentní v tom ohledu, že nedochází k úplnému prosazení ani jedné z mezinárodních norem, které se zde nevyhnutelně střetávají – územní nedělitelnosti a práva na národní sebeurčení. Stát ztrácí vnitřní svrchovanost v jistých vymezených oblastech správy a navíc dochází k narušení principu individuální občanské rovnosti, neboť jsou ustavována zvláštní skupinová práva.

Redefinice zájmů přímých účastníků konfliktu, jež může napomoci k vnímání situace jako oboustranně nepříznivé, lze docílit nejen pouze dobře zacílenými sankcemi (Walensteen et al., 2004), ale též hrozbou ztráty v případě nedodržení dohod, což předpokládá strukturální podmínky koncentrovaného nátlaku – až po hrozbu vojenskou intervencí – nepřímou zúčastněných mocností. Pokud mezi těmito státy neexistuje shoda o racionální výhodnosti vyřešení daného konfliktu, jde patrně o nejučinnější *překážku* nastolení a udržení míru. Konflikt v Náhorním Karabachu, k němuž bude nyní obrácena pozornost, je velmi přesvědčivým dokladem tohoto tvrzení.

NÁHORNÍ KARABACH – MEZI ETNOPOLITIKOU A GEOPOLITIKOU

Stručná historie konfliktu

Podobně jako v případě ostatních konfliktů v postsovětském prostoru či na Balkáně ani spor o Náhorní Karabach nepovstal z „odvěké nenávisti“, ale je svou povahou zcela moderní. Přes svou specifičnost, spočívající například v etnofederálním uspořádání Sovětského svazu jako strukturální příčině eskalace etnického násilí v době jeho rozpadu, časově spadá do fáze celosvětového nárůstu etnopolitických konfliktů v osmdesátých letech¹¹ (Rubin /ed./, 1998, s. 165). V této oblasti na svazích Malého Kavkazu, jejíž název symbolicky dokládá setkávání a střetávání různých kulturních vlivů – Karabach, protože vznikl spojením turkického slova *kara* (černá) a perského *bag* (zahradka), zatímco přízvisko „Náhorní“ je ruského původu (*нагорно*);¹² v arménštině se pak oblast nazývá tradičně Arcach –, přerostlo etnické napětí v otevřený konflikt v roce 1905. Není jisté, která strana v těchto nepokojích, jež zachvátily Baku, Jerevan, Nachičevan, Kazach i Šušu v Náhorním Karabachu a vedly k vypálení stovek vesnic na obou stranách, udeřila jako první. Je naopak jisté, že vzhledem k násilnostem páchaným oběma nelze jednoznačně určit totožnost viníka a oběti a že se ruská správa nepokusila zasáhnout a situaci uklidnit. Je však možné, že tím sledovala vlastní zájem – zabránit v tomto revolučním roce snaze místních etnik o rozšíření svobod či o autonomii (Cornell, 2003, s. 69). Podobné podezření následně vzbudilo netečné sovětské přihlížení k sumgaitskému pogromu v roce 1988. Tzv. tatarsko-arménská válka z roku 1905, která si podle odhadů vyžádala 3 000–10 000 obětí, byla předešlou konfliktu v Náhorním Karabachu v 80.–90. letech a značnou měrou přispěla ke genezi moderního ázerbájdžánského národa. Na arménské straně se naproti tomu ustálilo povědomí o totožnosti Turků z Osmanské říše, odpovědných za první arménskou genocidu v letech 1894–1896, s „Turky“ z Ázerbájdžánu, což je rozhodující pro genezi pocitu skupinového ohrožení a obležení.

Etnický konflikt následně naplno propukl pokaždé, když se Rusko nacházelo ve stavu krize, tedy jak na konci první světové války (1917), tak i těsně před rozpadem Sovětského svazu v roce 1988 (Swietochowski, citováno dle Cornell, 2003, s. 73). V prvním případě je spojován s tzv. březnovými událostmi v Baku, s arménským rabováním a s pále-

ním muslimských čtvrtí města, tehdy ovládaného bolševickou Komunou, a s následnou pomstou muslimské populace po dobytí města tureckými vojsky Nuriho Paši, která dosáhla až na území Náhorního Karabachu (počet obětí těchto střetů na obou stranách patrně dosáhl řádu desítek tisíc). Po porážce Turecka a po ustavení bolševické kontroly nad „Zakavkazskem“ Kreml po několika následujících let váhal nad rozhodnutím, komu místní sporná území (Náhorní Karabach, Zangezur, Nachičevan) přičknout. Svou roli nakonec sehrála ruská zahraniční politika, neboť *Smlouva o míru a přátelství* s kemalistickým Tureckem z roku 1921 zahrnovala klauzuli, že Karabach i Nachičevan zůstanou součástí Ázerbájdžánu (Cornell, 2003, s. 74). Dne 7. 7. 1923 nakonec vznikla Náhorní karabašská autonomní oblast, spadající pod Ázerbájdžánskou SSR, v jejímž rámci získal následujícího roku Nachičevan status ASSR. Avšak toto rozhodnutí, jímž kremelští vládcí dali přednost mezinárodní dimenzi vztahů s Tureckem před arménskou otázkou, jen umocnilo téma ukřivděného národa v arménském národním příběhu. „Potvrdilo se, že arménská frustrace ze ztráty Západní Arménie [na území Turecka – poznámka autora] přes sliby západních mocností a ze ztráty Náhorního Karabachu a Nachičevanu přes sliby sovětské měla z dlouhodobého hlediska explozivní účinek.“¹³ (Cornell, 2003, s. 76.)

Následujících sedm desetiletí bylo v Náhorním Karabachu dobou míru, ale etnické násilí spáchané v prvních dekadách 20. století, jemuž podle odhadů podlešlo až 20 % populace oblasti (Yamskov, 1991, s. 656), zůstávalo strašidlem, jež se mohlo stát účinným nástrojem etnické mobilizace. První vlašťovkou této mobilizace bylo sčítání lidu na sklonku sedmdesátých let, které odhalilo, že Arméni tvoří pouze 79 % ze 162 000 obyvatel autonomní oblasti, což oproti minulosti představovalo značný úbytek a v Arménské SSR vedlo k přesvědčení, že tento nepříznivý populační vývoj je cíleně řízen z Baku. Podíl ázerbájdžánské populace navíc rostl v celé oblasti – v okresech sousedících s Náhorním Karabachem i v hraničních oblastech Arménské SSR. Dalo se proto předpokládat, že Arméni v Náhorním Karabachu dříve nebo později ztratí svou početní většinu. Mezi místní arménskou populací tato skutečnost usnadnila vyvolání pocitu obležení, umocňovaného sílícím pocitem, že Náhorní Karabach a okolní oblasti – posvátná arménská půda, symbol teritorializedné národní historické paměti – budou postupně turkizovány, tedy ovládnuty národem, jenž začal být znovu ztotožňován s pachatelem starých genocid.

Zdali byla následná eskalace násilí vyvolána elitami či spontánní reakcí mas je předmětem sporů (k první interpretaci srovnej Tishkov, 1996; Melander, 2001; ke druhé pak Kaufman, 1998). Shrnutí různých tezí by přitom dalece přesáhlo rámec této studie, a proto se na tomto místě spokojím pouze s výčtem posloupnosti významných událostí. Požadavky na převedení Náhorního Karabachu a Nachičevanu pod arménskou správu zesílily v období *glasnosti*, jež znamenala rostoucí možnosti artikulace politických názorů. Petiči s tímto požadavkem sestavila v roce 1987 například i Arménská akademie věd.¹⁴ Po násilném střetu ve vesnici Čardakli téhož roku dochází pak k prvním přesunům obyvatelstva mezi Arménskou a Ázerbájdžánskou SSR. Rozbuškou eskalace etnického násilí se však v březnu 1988 stal pogrom ve městě Sumgait v blízkosti Baku se silnou arménskou menšinou a právě nedávno přichozími uprchlíky ázerbájdžánské národnosti z Arménské SSR. Pozadí události s několika desítkami obětí není stále uspokojivě vyjasněno. Za viníky byly označeny mimo jiné místní mafie, usilující o likvidaci arménské obchodní konkurence, ázerbájdžánská i arménská vláda, usilující o eskalaci konfliktu, či moskevské konzervativní kruhy, usilující o diskreditaci obrodného procesu (Kaufman, 1998, s. 23; Melander, 2001, s. 59). Je jisté, že sovětská vláda a milice zde skutečně sehrály značně kontroverzní úlohu. Nejenže mohly zasáhnout a nezasáhly, ale Kreml patrně konflikt dokonce podněcoval šířením dezinformací, propouštěním kriminálních živlů z vězení či například odstavením telefonní sítě. Tyto skutečnosti nahrávají podezření, že centrální sovětská vláda, vedena principem *divide et impera*, mohla přispět k eskalaci konfliktu, neboť se obávala, že Zakavkazsko, podobně jako Pobaltí bude usilovat o vyvázání ze SSSR. Svou roli mohly sehrát i dezinformace, neschopnost či neochota Kremlu jasně vyjádřit svou představu

o budoucnosti Náhorního Karabachu. Například Arméni nezřídka a patrně neopodstatněně chápali kremelskou pozici jako v této věci jim nakloněnou. V dalších měsících došlo k nové vlně přesunu obyvatelstva, jejímž výsledkem bylo téměř úplné etnické vyčištění Arménie od turkofonní (ázerbájdžánské a kurdské) populace. Dne 28. června byla Michailem Gorbačovem na zasedání ÚV KSSS přes opakované arménské žádosti o připojení Náhorního Karabachu potvrzena územní nedělitelnost Ázerbájdžánu, avšak 1. prosince Nejvyšší sovět Arménské SSR na základě náhorněkarabašského práva na sebeurčení jednostranně vyhlásil připojení oblasti k Arménii.

Následujícího roku byla krátkodobě ustavena přímá sovětská správa nad celou autonomní oblastí. Zároveň v Arménii i v Ázerbájdžánu vznikla nacionalistická hnutí – Arménské národní hnutí a Ázerbájdžánská lidová fronta. Posledně jmenované bylo uchopení politické moci v zemi zabráněno zásahem sovětských výsadkářů dne 20. 1. 1990. Byly zformovány první paramilitární skupiny. V první polovině roku 1991 přistoupila zdejší sovětská vláda ve spolupráci se Sovětskou armádou k tzv. operaci Kolečko, tedy k etnické čistce 24 arménských vesnic v Náhorním Karabachu. Politická reprezentace Náhorního Karabachu byla brutální zásah donucena k ústupkům a k jednáním s republikovou vládou, následně však byla nahrazena radikálním křídlem karabašských elit, a tak akce ve skutečnosti přispěla k eskalaci, nikoli k uklidnění konfliktu.

Dne 2. 9. 1991 – v době, kdy většina republik SSSR vyhlašovala nezávislost – přistoupil ke stejnému kroku též Náhorní Karabach. V reakci na toto prohlášení do Karabachu vstoupila ázerbájdžánská armáda, jež se stále nacházela v procesu formace, neboť její Ministerstvo obrany vzniklo teprve v září a branci ázerbájdžánské národnosti byli ze Sovětské armády povoláni až v říjnu (*Goldenberg, 1994, s. 165*). Po ní sem vstoupily též arménské jednotky. Dne 26. 11. 1991 Ázerbájdžán zrušil Náhornímu Karabachu autonomní status a rozdělil jeho území mezi přilehlé okresy, samozřejmě bez praktického účinku, neboť území se již nenacházelo pod kontrolou vlády. Dne 8. 12. 1991 se v Náhorním Karabachu konalo referendum, v němž 99 % populace, protože se jej Ázerbájdžánci nezúčastnili, potvrdilo svou vůli odtrhnout se od Ázerbájdžánu. Ve stejné době se z oblasti stáhly sovětské jednotky, čímž byl odstraněn jediný narázník, dosud oddělující paramilitární jednotky obou soupeřů (*Cornell, 2003, s. 91*).

Rozpad Sovětského svazu k 1. 1. 1992 znamenal pro Ázerbájdžán katastrofu, neboť při řešení karabašského problému se tradičně spoléhal na moskevské centrum a nebyl připraven bránit území vlastními silami – na rozdíl od Arménie, jež se již dříve přesvědčila, že SSSR nelze při prosazování jejího nároku na připojení Náhorního Karabachu věřit. Po etnické čistce v městečku Chodžali nedaleko karabašské metropole Štěpanekertu, provedené arménskými jednotkami ve spolupráci se 366. divizí motorizované pěchoty Společenství nezávislých států (SNS), přerostl 26. února konflikt v plnohodnotnou válku. Přestože Ázerbájdžán podnikl několik úspěšných protiofenziv, nepodařilo se mu vážně narušit šňůru arménských strategických úspěchů od dobytí Lačinu a Kelbadžáru, spojnic Náhorního Karabachu s Arménií, až po drtivý útok, vedoucí k obsazení několika dalších přiléhajících okresů v době, kdy Ázerbájdžánem zmítala vnitropolitická krize, o níž bude podrobněji pojednáno vzápětí. Po krátkém příměří v roce 1993 a po čtveřici rezolucí Rady bezpečnosti OSN, které vyzývaly k ukončení násilností a okupace „nedávno obsazených oblastí Ázerbájdžánu“ (*UN SC Resolution No. 822*),¹⁵ aniž však jmenovitě označily okupanta, arménské jednotky ještě rozšířily své územní zisky. Nakonec však přistoupily na příměří dojednané ruským Ministerstvem obrany dne 16. 5. 1994, které zůstává v platnosti dodnes. V důsledku bojů se pod arménskou/náhorněkarabašskou kontrolou ocitlo totiž nejen 92,5 % bývalé autonomní oblasti Náhorní Karabach (tedy 4061 km² z celkem 4388 km², což představovalo 5,1 % území Ázerbájdžánské SSR), ale též pětice okresů mimo samotné území Náhorního Karabachu, částečně zahrnující spornou historickou oblast Zangezúr–Kelbadžár (1936 km²), Lačin (1836 km²), Kubatly (802 km²), Džebrail (1050 km²) a Zangelan (707 km²), jakož i přesně neurčitelné části dvou dalších – Agdamu a Fizulí.

Těchto sedm okresů má celkovou rozlohu až 7409 km², což je téměř dvojnásobek velikosti samotného Náhorního Karabachu (*Nagorno-Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground, 2005, s. 1*). Ten je dnes kvazistátem, kontrolujícím vlastní území, s těsnou vazbou na Arménii, avšak bez mezinárodního uznání. K tomu je nutné dodat, že je to právě karabašská elita v čele s prezidentem Robertem Kočarjanem, která od roku 1998 v Arménii vládne.

Mírová jednání

Mírová jednání – kromě průměří dohodnutých ještě ve válečné fázi konfliktu za zprostředkování Íránu nebo Ruska – probíhají pod hlavičkou KBSE/OBSE a zejména její Minské skupiny, které od roku 1996 předsedá tzv. trojka, tvořená Ruskem, USA a Francií.¹⁶ Většina schůzek se odehrává formou jednání na úrovni prezidentů či ministrů zahraničí – tzv. pražský proces, zahájený v roce 2004 – za zprostředkování zástupců předsednictva Minské skupiny¹⁷ nebo na vrcholných schůzkách SNS. Od počátku jsou hlavními otázkami při jednáních: 1) *konečný právní status území* – rozdíl mezi tzv. vertikálním/horizontálním řešením svrchovanosti ve vztahu Náhorního Karabachu k Ázerbájdžánu, v němž se střetává mezinárodní norma územní nedělitelnosti s právem na národní sebeurčení; 2) *budoucí postavení přiléhajících okresů* – zvláště Lačinu a Kelbadžáru, které představují pozemní spojnice s Arménií a jejichž obyvatelstvo bylo před válkou většinou turkofonní; 3) *návrat uprchlíků do Náhorního Karabachu a do okolních okresů a zajištění jejich bezpečnosti*; 4) *mezinárodní záruky* – například rozmístění mezinárodních jednotek, formální usnesení; 5) *forma dosažení konečného urovnání* – postupné zavádění „krok za krokem“ či jednorázové „balíkové“ řešení. Pozice obou přímých účastníků konfliktu doznala za dvanáct let od dohodnutí průměří jen malých změn. Ázerbájdžán vychází z požadavku územní nedělitelnosti svého území a obnovení suverenity nad Náhorním Karabachem při novém dojednání blíže neupřesněné „rozsáhlé“ autonomie. Prohlašuje, že v případě nutnosti je ochoten dosáhnout tohoto cíle i použitím síly. Arménie trvá na mezinárodním uznání práva na národní sebeurčení karabašských Arménů, přičemž poukazuje mimo jiné na dnešní existenci karabašské státnosti jako *fait accompli*. A až donedávna odmítala přistoupit na možnost vzdát se části okupovaného území jako důvěrovné opatření (CBM), neboť tento *cordon sanitaire* představuje pro Republiku Náhorní Karabach (RNK) strategickou ochranu před možným útokem.¹⁸

Během let, po něž mírová jednání probíhají, bylo předloženo několik návrhů na řešení konfliktu. V roce 1997 navrhla tzv. trojka první mírový plán na principu „balíkového řešení“. Rozhodnutí o konečném statutu Náhorního Karabachu bylo tedy odděleno od ostatních otázek (demilitarizace, návratu uprchlíků a dalších), ale předpokládalo se, že nakonec bude vše dohodnuto současně. RNK však toto řešení odmítla. Jen o několik měsíců později představila OBSE další plán, jenž předpokládal řešení „krok za krokem“. Stažení Arménie/RNK z přiléhajících okresů, rozmístění mezinárodních jednotek a ukončení blokády by totiž představovaly důvěrovné opatření, jež by předcházela rozhodnutí o konečném statutu Náhorního Karabachu. RNK plán znovu odmítla, Ter-Petrosianova arménská vláda jej však pod mezinárodním – zejména americkým – tlakem přijala, což vedlo k jejímu pádu a k Ter-Petrosianovu nahrazení tehdejší předsedou karabašské vlády Robertem Kočarjanem. Časné, mírové a kompromisní řešení konfliktu se tak znovu zdálo v nedohlednu.

Jestliže řešení „krok za krokem“ prosazovaly především USA, následující plán z roku 1998 – zakládající z Ázerbájdžánu a z RNK tzv. „společný stát“ – byl plodem dvou špiček ruské diplomacie, ministra zahraničí Primakova a jeho náměstka Borise Pastuchova. Hlavní výhodou tohoto plánu, jež Rusko prosazovalo rovněž v dalších konfliktech v post-sovětském prostoru (v Abcházii a v Podněstří), byla podle tvůrců jeho sémantická nejasnost, neboť se snažil utéci z jazykové pastí nesmiřitelných diferencí zažitých a zprofanovaných pojmů autonomie, nezávislost či svrchovanost. Nicméně všechny strany konfliktu

si koncept společného státu vyložily jako faktickou nezávislost pro separatistická území, která následně vstoupí se druhou stranou konfliktu do volného konfederálního uskupení. Arménie/RNK podle předpokladu s plánem souhlasila, Ázerbájdžán – podobně jako Gruzie a Moldávie – nikoli. Ázerbájdžán rovněž oprávněně namítal, že plán popírá konzenzus lisabonského summitu (1996) OBSE o zachování územní nedělitelnosti země jako principu řešení konfliktu v Náhorním Karabachu, na němž se shodly všechny členské země, přirozeně s výjimkou Arménie.

Velká očekávání vzbudilo až setkání prezidentů a ministrů zahraničí obou zemí na Key West (na Floridě v USA) ve dnech 3.–6. 4. 2001, které následovalo po schůzce v Paříži za zprostředkování francouzského prezidenta Jacquese Chiraca. Jejím obsahem byl patrně plán výměny území, kdy by Ázerbájdžán výměnou za ztrátu svrchovanosti v Náhorním Karabachu získal část arménského Zangezuru, a tak i přímé pozemní spojení se svou exklávou Nachičevan. Taková územní směna by skutečně mohla přispět ke stabilitě jižního Kavkazu, neboť by zásadně zjednodušila místní politické hranice. Problémem tohoto řešení je jednak ázerbájdžánská neochota vzdát se Náhorního Karabachu a Lačínu (území s dříve jednolitou turkofonní populací), jednak na arménské straně geopolitická úvaha, že by v případě odstoupení části Zangezuru – jenž je mimochodem též významnou součástí teritorializované národní paměti arménského národa – Arménie ztratila společnou hranici s Íránem, což by v podmínkách pokračující turecké a ázerbájdžánské blokády prohloubilo její izolaci. Jednání na konferenci na Key West ani následné schůzky ministrů zahraničí v rámci pražského procesu a jednání obou prezidentů na setkání SNS účastníky k dohodě nedovedly. Na frontové linii je od roku 2005 zaznamenávána větší intenzita šarvátek, které si od roku 1994 vyžádaly přes 2000 obětí na životech (*Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace, 2005*).

Přes jistý pokrok v některých otázkách – například přes ochotu Arménie podle tzv. formule 5 + 1 + 1 (Lačín + Kelbadžár) navrátit v rámci důvěrotvorných opatření Ázerbájdžánu ta okupovaná území, která nepovažuje za životně důležitá pro obranu RNK – nebylo totiž stále dosaženo shody v nejzákladnější otázce – o konečném statutu Náhorního Karabachu. Hovoří se o referendu odloženém o několik let, avšak jeho forma by jistě byla předmětem ostrých střetů, a to zejména v otázce, kdo by se jej po násilných vysídleních a přesunech obyvatelstva účastnil. Klíčovou třetí plochou nadále zůstává i postavení Lačínu. Za účelem nalezení řešení byly v této otázce předloženy méně polarizované návrhy, například demilitarizace a mezinárodní kontrola, rozdělení otázek okresu a koridoru či zajištění mezinárodních záruk bezpečného a hladkého průjezdu mezi Arménií a Náhorním Karabachem, a tím i mezi Ázerbájdžánem a Nachičevanem.

Problematickou zůstává též pozice RNK, která přes neformální propojení s Arménií nesleduje nutně totožný kurz a není jisté, zda bude ochotna přistoupit na každé Arménií navrhované řešení. Přitom se zdá, že ač není od roku 1997 stranou jednání, bude patrně muset konečné řešení konfliktu schválit.¹⁹ Jednou z nejzásadnějších překážek je nakonec veřejné mínění v arménské a ázerbájdžánské společnosti, po desetiletí živěné nenávistí v rámci projektu etnického nacionalismu. Takto „nemocné“ kolektivní vědomí, odmítající jakékoli kompromisní ujednání, skutečně brání řešení konfliktu, což je patrné například na „zamrznutí“ mírového procesu pokaždé, kdy se v jedné z republik konají volby – zvláště s protirežimní opozicí, připravenou těžít z ústupků při jednání, a desítkami tisíc snadno mobilizovatelných ázerbájdžánských uprchlíků stále žijících ve velmi provizorních podmínkách.

Geopolitické předivo

Zmíněné skutečnosti prozatím brání příchodu nazrálé doby k řešení konfliktu, kdy by obě strany vnímaly pokračování konfliktu jako nevýhodné. Významnou překážkou je přesvědčení obou stran, že čas je na jejich straně. V případě Ázerbájdžánu díky ziskům z nového ropovodu z Baku přes Tbilisi do tureckého Ceyhanu (dále jen BTC), uvedeně-

ho do provozu v roce 2005, jímž si země zajistila nemalé zisky a omezení ruského vlivu na svou politiku. V případě Arménie díky přesvědčení, že nezávislost RNK bude nakonec právně uznána jako *fait accompli*, které je nicméně zvolna přehodnocováno díky proměňující se rovnováze sil právě v důsledku zprovoznění ropovodu BTC. Pro trvání tohoto strnulého stavu jsou však – jak bude nyní ukázáno – zcela určující vzájemné vztahy a geopolitické úvahy zúčastněných mocností – Ruska, USA, Turecka a Íránu. Po identifikaci jejich národních zájmů na jižním Kavkaze bude pozornost upřena na to, jaké prostředky zvolily k jejich naplnění v souvislosti s konfliktem v Náhorním Karabachu. Mezi hlavními proměnnými vzájemného geopolitického soupeření je možné uvést: 1) kaspické surovinové bohatství – dnes potvrzené zásoby kaspické ropy dosahují 30 miliard barelů, což je sice pouze 5 % celosvětových zásob a průměrem jedno „Severní moře“, pro všechny zúčastněné země je však rozhodující spíše možnost diverzifikace dodávek jako předpoklad energetické bezpečnosti a nezávislosti na kartelovém sdružení Organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC); 2) v případě Ruska a Íránu rovněž snahu o zajištění vlastní národní bezpečnosti.

Rusko

Ruská politika na jižním Kavkaze je determinována především následujícími činiteli: 1) geoekonomickou hodnotou Kaspické pánve, z níž je záhodno co nejvíce získat a zabránit ostatním velmocem, aby zde získaly navrch – zde se promítá klasické realistické hledisko na zahraniční politiku; 2) historickým nárokem na toto území, jenž se projevuje v požadavcích na zvláštní vztahy Ruska se zeměmi blízkého zahraničí; 3) povědomím o důležitosti jižního Kavkazu pro šíření vlivu ve střední Eurasii a zároveň pocitem ohrožení, jenž má značné metaforické zabarvení – materializuje se buď v hrozbě radikálního islamismu bořícího kavkazskou ochrannou zeď a lavinovitě či dominově se šířícího podél toku Volhy do středního Ruska, nebo v nebezpečí usazení cizích velmocí v měkkém podbíšku při jižní hranici Ruské federace.

Ruské vměšování do konfliktu v Náhorním Karabachu je dobrým dokladem, že na Kavkaze se máloco odehrává čistou náhodou a že mezinárodní souvislosti zde sehrávají zcela mimořádnou úlohu. V této souvislosti je však nutné dodat, že v několika případech není jisté, zdali zásah na ruské straně proběhl nařízením z centra, a rovněž, že v prvním období po rozpadu SSSR existovala v ruské zahraniční politice jistá nekonzistence, neboť probíhal spor o samotnou její artikulaci mezi tzv. euratlantismem a eurasiánismem jako dvojicí hlavních organizujících principů. Různé státní instituce prováděly nezřídka odlišnou politiku jako například Ministerstvo energetiky, které podporovalo ruskou účast v těžebních konsorciích bez ohledu na to, že navenek se Ministerstvo zahraničí snažilo ekonomickou aktivitu v Kaspickém moři zmrazit, než bude s konečnou platností rozhodnuto o jeho právním statutu. Do roku 1992 Rusko v zásadě jednoznačně podporovalo Ázerbájdžán, neboť zde vládl konzervativní režim, ještě před rozpadem SSSR usilující o zachování daného stavu, na rozdíl od revoluční nacionalistické Arménie. Situace se změnila poté, kdy Arménie, vědoma si tíživého geopolitického postavení mezi Tureckem a Ázerbájdžánem, normalizovala vztahy s Ruskem a dne 16. 5. 1992 podepsala *Pakt vzájemné bezpečnosti*. Ázerbájdžán zároveň po nástupu protureckého režimu Abülfeze Elčibeje k moci vystoupil ze SNS a odmítl se připojit k právě dojednávané *Smlouvě o kolektivní bezpečnosti*. Pouze den po podpisu *Paktu vzájemné bezpečnosti* – jak upozorňuje Cornell – zahájila vojska Arménie/RNK mohutnou ofenzivu, při níž padl Lačín a karabašská Šuša (Cornell, 1999, s. 51; *Litera – Wanner et al.*, 1997, s. 120). Předchozí ruské zásahy do konfliktu – jako například úloha na sumgaitském pogromu (1988), účast na masakru v Chodžali (1992), dodávky zbraní z arzenálu ruského Kavkazského vojenského okruhu či zapojení jeho jednotek v žoldu obou stran – jsou v souvislosti s mnoha důkazy velmi pravděpodobné, nebo dokonce přímo doložitelné, avšak dovození přímé odpovědnosti ruského vedení je velmi problematické.

Naproti tomu pozdější ruské zásahy do ázerbájdžánské politiky se zdají poměrně průkazné – zejména podpora revoltám Sürata Husajnova, jehož víceméně soukromá armáda přispěla k ázerbájdžánským vojenským úspěchům v létě roku 1992, směřujícím k odstavení zprvu Abülfeze Elčibeje, poté Haidara Alijeva. Elčibej se zprvu pokusil odstavit Sürata Husajnova patrně z důvodu jeho napojení na Moskvu. Husajnovova armáda následně opustila frontu a stáhla se do Gandži, odkud v červnu zahájila pochod na Baku, vyzbrojena arzenálem 104. pluku Ruské armády, která odtud překvapivě v květnu odešla a zanechala Husajnovovi téměř veškerou svou výzbroj. To – jak se zdá – podporuje tezi, že Rusko jeho prostřednictvím usilovalo o získání kontroly nad děním v Ázerbájdžánu.

Následující děje jsou jen velmi těžko „uchopitelné“. Je jisté, že z politického chaosu v zemi povstal a mocenské otěže ovládl Haidar Alijev, bývalý první tajemník republikové komunistické strany, posléze člen ÚV KSSS a generál KGB. Podle jedné teze Elčibeje ke jmenování Alijeva do funkce předsedy Parlamentu, z níž se následně vyšvihl do prezidentského úřadu, přimělo Turecko (*Cornell, 2003, s. 100*). Husajnovova soukromá armáda mezitím dospěla k Baku a Elčibej uprchl do rodného Nachičevanu. Podle ústavního pořádku se prozatímním prezidentem stal právě Haidar Alijev, jenž uzavřel s Husajnovem 27. června dohodu a jmenoval jej premiérem se širokými pravomocemi. Podle Cornella se tak Turecku podařilo zabránit ruskému ovládnutí Ázerbájdžánu, ačkoli nová vláda musela Rusku učinit množství ústupků – Ázerbájdžán vstoupil do SNS a nový režim zavrhl Elčibejovu pantureckou rétoriku. Rusko na oplátku podpořilo již zmíněné rezoluce Rady bezpečnosti OSN, ač ve velmi mírné podobě. Zároveň však Haidar Alijev důrazně odmítl umístění ruských jednotek na ázerbájdžánském území a v roce 1994 uzavřel „obchod století“ se západními těžebními společnostmi. Tato událost se zřejmě stala roznětkou puče, vedeného Husajnovem a podporovaného snad nejen Ruskem, ale též Íránem (*Cornell, 2003, s. 102–107*). Alijevův režim jej však ustál. „Kontrakt století“ měl ostatně podepsat již Elčibej v roce 1993 a není patrně náhodou, že Husajnovův pochod na Baku, jenž nakonec vedl k nástupu Haidara Alijeva k moci a dohodu znemožnil, započal jen několik dní předtím.

Po udělení koncesí na těžbu části ázerbájdžánské ropy ruské společnosti Lukoil a po uzavření smlouvy ruského Ministerstva energetiky s Ázerbájdžánskou státní ropnou společností (SOCAR) se napětí mezi Ruskem a Ázerbájdžánem opět zklidnilo. Tehdejší ruský ministr Jurij Šafranik dokonce přímo prohlásil, že „*podpis této smlouvy ovlivní řešení konfliktu v Náhorním Karabachu*“. A Rusko dokonce v roce 1997 podpořilo ázerbájdžánskou pozici o nedělitelnosti hranic na lisabonském summitu OBSE, podobně jako mírový plán, předpokládající návrat ke *statu quo ante bello*. Poté, kdy se však Ázerbájdžán přiklonil k ropovodu BTC jako k hlavnímu transportnímu potrubí pro kaspickou ropu,²⁰ neváhalo Rusko podpořit konflikt v Náhorním Karabachu fakticky neřešícím návrhem „společného státu“, který byl všemi ostatními stranami interpretován jako vyjádření ruské zahraniční politiky ve prospěch karabašské nezávislosti (*Aydin, 1999, s. 64*). Kromě toho rozhodnutí těsně předcházela – jak upozorňuje Cornell – vzpoura v gruzínské Mingrelii, která nakrátko zastavila provoz ropovodu Baku – Supsa a snad měla západní společnosti přesvědčit o neúnosné míře podnikatelského rizika, spojeného s realizací projektu ropovodu BTC (*Cornell, 1999, s. 55*). K té však nakonec došlo, což je možné považovat za jednoznačnou geopolitickou prohru Ruska, usilujícího o udržení transportního monopolu prostřednictvím ropovodu Baku – Novorossijsk. Pět dní po slavnostním uvedení ropovodu BTC do provozu (30. 5. 2005) byla rovněž podepsána dohoda o vyklizení ruských základů v Gruzii. Je však nutné podotknout, že základna Gudauta v Abcházii nadále zůstává pod vlajkou „mírové mise“ SNS a část jednotek i vojenského materiálu z Batumi a z Akhalkalaki je patrně přepravována na základnu 127. divize v arménském Gyumri. Arménie, pro niž je díky složitému mezinárodnímu postavení Rusko jedinou velmocí schopnou zajišťovat její bezpečnost, za toto spojenectví platí vysokou cenu. Například 80 % arménského trhu s energií, nehledě na další strategická odvětví, je dnes v rukou Gazpromu

a Spojených elektrických systémů, dvou společností pod kontrolou Kremle, a Gazprom na arménskou vládu vyvíjí nátlak rovněž prostřednictvím rostoucích cen dodávané ropy (*Eurasian Daily Monitor*, 7. 12. 2005).

Spojené státy

Jestliže se Rusko po rozpadu SSSR nakrátko stáhlo ze „Zakavkazska“ a zanechalo za sebou jisté mocenské vakuum, USA rozhodně nebyly připraveny ani ochotny využít této situace. Až do roku 1994, kdy začala zásadní roli v americké zahraniční politice ve střední Eurasii sehrávat kaspická ropa, bylo jejich působení v regionu velmi omezeno. Zájem americké zahraniční politiky o jižní Kavkaz ve skutečnosti vzešel ze soukromého sektoru – od činnosti amerických těžebních společností v kaspické oblasti. Ropné společnosti, jež do kaspické oblasti lákala mimo jiné možnost těžby na základě *Smlouvy o podílu na produkci*, téměř neexistující například v Perském zálivu, usilovaly po uzavření „kontraktu století“²¹ o vznik stabilního prostředí pro těžbu a transport kaspické ropy. V tom se jejich zájem shodoval se zájmem Haidara Alijeva využít USA k posílení a osamostatnění ázerbájdžánského režimu. Do rozhodovacího procesu americké vlády se promítala nejen měnící se mezinárodní situace (například katastrofální selhání Ruska v Čečensku, v jehož důsledku USA ztratily iluze o ruské akceschopnosti), ale též ceny ropy a dostupnost dodávek od zemí OPEC. Nepříznivý vývoj v tomto ohledu v roce 2000 patrně přispěl například ke konečnému politickému i ekonomickému rozhodnutí zahájit stavbu ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan.

Kaspická ropa však přesto patrně není jediným hybatelem americké zahraniční politiky na jižním Kavkaze. Zrcadlí se v ní totiž rovněž snaha zapustit kořeny v nitru eurasijského kontinentu, ve středu pověstné Brzezinského „velké šachovnice“ a učinit z ní stabilní, demokratickou a spřátelenou zónu. Dalším důležitým prvkem americké zahraniční politiky ve střední Eurasii je zdržování Íránu, které se v praktické rovině odrazilo především v přinucení Ázerbájdžánu vyloučit Írán z „kontraktu století“ či ve vytrvalém úsilí zabránit stavbě tranzitního produktovodu pro kaspickou ropu přes íránské území.

Počínaje rokem 1997 – není snad náhodou, že Brzezinského *Velká šachovnice* vyšla právě v tomto roce – potom USA začaly účinněji zasahovat do mírového procesu v Náhorním Karabachu a v menší míře v Abcházii, což se ukázalo zejména v dosažení trvalého postavení v trojici předsedů Minské skupiny OBSE a v rostoucím tlaku na Arménii, aby souhlasila s řešením „krok za krokem“, respektive zahájila stahování z okupovaného území. V této souvislosti je nutné podotknout, že tento tlak následoval po uzavření několika obchodních smluv mezi SOCAR a těžebními společnostmi z USA (*Cornell*, 1999, s. 104; *Aydin*, 1999, s. 65). Kromě zájmu o řešení konfliktů ve střední Eurasii začaly USA podporovat rovněž spolupráci v bezpečnostní oblasti, například prostřednictvím Euroatlantické rady NATO a společných vojenských cvičení v rámci NATO Partnerství pro mír. S Ázerbájdžánem a s Gruzii uzavřely v roce 1998 rovněž dvoustranné smlouvy o spolupráci v bezpečnostní oblasti. Změna mezinárodněpolitické situace po 11. 9. 2001 americké pronikání do střední Eurasie ještě posílila, a to zejména americká vojenská přítomnost ve Střední Asii a v Gruzii. Bezprostředně po teroristických útocích byla rovněž s konečnou platností a zcela zrušena problematická sekce 907a zákona *Freedom Support Act*, kterou v rané fázi konfliktu v Náhorním Karabachu prosadila arménská komunita v USA a která označila Ázerbájdžán za útočící stranu a znemožňovala americké administrativě poskytovat mu rozvojovou pomoc. Shrnuto a podtrženo, rovněž americká zahraniční politika na jižním Kavkaze a vzhledem k Náhornímu Karabachu je artikulována na základě geoekonomické/geostrategické kalkulace. Nicméně na rozdíl od Ruska se USA ve svém vlastním zájmu snaží o řešení místních konfliktů a o rozšíření bezpečnostního režimu spolupráce.

Turecko a Írán

Turecko a Írán jsou regionálními mocnostmi střední Eurasie. Ani jedna z nich není však dostatečně silná k samostatnému prosazování svého národního zájmu v této oblasti. Kro-

mě toho se nacházejí ve stavu vzájemného soupeření a zadržování. Írán kromě toho čelí ještě zadržování ze strany USA. Proto je pro obě země zásadní podpora velmocí – USA či Ruska –, jejichž zájmům pak nevyhnutelně částečně slouží. Přesto si jejich politika na jižním Kavkaze uchovává přinejmenším částečnou nezávislost a ani jednu ze zemí nelze na „geopolitické mapě“ této oblasti přehlížet.

Zdroj tureckého zájmu o střední Eurasii po pádu SSSR spočívá zejména v zájmu USA, aby Turecko jako jejich spojenec vyvažovalo Írán, jakož i ve snaze samotného Turecka s využitím znovu objevené příbuznosti se zdejšími národy získat prestižnější mezinárodní postavení, zdroje energie a rozšířit trh pro své zboží a částečně též v panturkismu turecké pravice (Cornell, 1999, s. 62). Přirozeně se přitom zaměřuje na spřízněné země s turkickou populací, mimo jiné na jihokavkazský Ázerbájdžán. Naproti tomu vztahy s Arménií zůstávají především z historických důvodů a díky působení Turecka v konfliktu v Náhorním Karabachu velmi napjaté. Turecko se totiž stále brání označit události v letech 1915–1916 za genocidu páchanou na arménském národě, přestože pod tlakem Evropské unie (EU) k tomu možná bude v budoucnu donuceno. Arménie zase není ochotna definitivně se vzdát možného územního nároku v anatólské „Západní Arménii“.

Turecko působí ve střední Eurasii do značné míry jako prodloužená ruka USA, neplatí to však bezvýhradně. Jako jediná z velmocí například podporovalo Ázerbájdžán od samého počátku konfliktu v Náhorním Karabachu. V roce 1992 uzavřelo hranice s Arménií, přesunulo k nim načas svá vojska a odmítlo normalizovat vztahy, dokud válka neskončí. V posledních letech pak prohlubuje spolupráci s Ruskem, jak dobře ukazuje nedávné zprovoznění plynovodu *Blue Stream*, vedeného po dně Černého moře, nebo jednání o dodávkách ruské elektřiny na rychle rostoucí turecký trh. Vztahy s Ruskem jsou ostatně dlouhodobě důležitou proměnnou turecké zahraniční politiky – od přátelství kemalistického režimu s Kremlem přes krizi, související se sovětskou snahou zajistit si po druhé světové válce kontrolu nad Bosporem a Dardanelami a s následným vstupem Turecka do NATO, až po snahu po rozpadu SSSR „ruského medvěda“ příliš nedráždit. Tento přístup, zprvu podporovaný USA, se ke zklamání Ázerbájdžánu rovněž promítl do zdrženlivosti Turecka v konfliktu v Náhorním Karabachu. Přímá vojenská podpora by navíc rovněž snížila šance Turecka na členství v Evropské unii, o něž už v této době usilovalo, a střetnutí s Arménií by snadno mohlo být dáváno do souvislosti s genocidami v 19. a 20. století. Po roce 1992 Rusko nahlíželo na tureckou podporu Ázerbájdžánu, zřetelnou zejména po událostech v Chodžali, s neskryvanou nelibostí. K vrcholu napětí mezi Ruskem a Tureckem došlo ještě téhož roku poté, kdy v důsledku tureckého přesunu vojsk k arménské hranici pohrozil tehdejší velitel spojených ozbrojených sil SNS maršál Šapošnikov v případě turecké intervence třetí světovou válkou (Souleimanov, 2004).

Turecko nedovedlo v konkurenci velmocí, zejména Ruska, obstát jako rovnocenný partner. Brzy po jeho nástupu na geopolitické kolbiště ve střední Eurasii se ukázalo, že nemá prostředky, aby uspokojilo jak bezpečnostní (v případě Ázerbájdžánu), tak i finanční požadavky svých nově objevených příbuzných. Nicméně dlouhodobě je s ním ve střední Eurasii nutné počítat. Přestože jeho možnosti šíření politického vlivu jsou omezené, podporuje ekonomickou spolupráci či utužování vztahů prostřednictvím například médií nebo stipendií na tureckých univerzitách a tento vklad se slibuje v budoucnu zhodnotit. Turecko dnes dosahuje na jižní Kavkaz nejen skrze ropovod BTC a plánovaný plynovod SCP (*South Caucasus Pipeline*), ale též budovaným dopravním koridorem Baku – Tbilisi – Akhalkalaki – Kars.

Podobně jako Turecko mohl Írán těžit z dlouhodobé politické a kulturní přítomnosti ve střední Eurasii, avšak ani on nemá dostatečné prostředky ke hře na velmocenské „první housle“. Přes obratné manévrování – a spojenectví s Ruskem – musí rovněž nadále čelit zadržování USA. Přestože dnes rozvíjí vztahy jak s Ázerbájdžánem, tak i s Arménií (například v oblasti trhu s energií), jeho postoj k zemím jižního Kavkazu a konkrétně v konfliktu v Náhorním Karabachu nebyl v minulosti jednoznačný. Vztahy s Ázerbájdžánem,

s nímž Írán pojí silná kulturní a náboženská spřízněnost, stěžuje především početná ázerbájdžánská populace jižně od Araxu – podle odhadů čítá až 20 milionů lidí ve srovnání s pouze šestimilionovou Ázerbájdžánskou republikou – a strach ze zdejšího iredentismu, vycházející z historické zkušenosti let 1918 a 1945–1946, v nichž došlo k pokusům (ve druhém případě se sovětskou podporou) sjednotit Ázerbájdžánce v jednom státě. Míra nacionalismu mezi turkickou populací Íránu je v současnosti velmi nízká, přesto se Írán obával silného a prosperujícího Ázerbájdžánu na své severní hranici, podobně jako přílivu uprchlíků z Náhorního Karabachu. Po arménské ofenzivě v roce 1993 například raději financoval uprchlické tábory na ázerbájdžánském území.

Konfliktu v Náhorním Karabachu využíval proto především k nátlaku na Baku. Zpočátku se mu snad zdál částečně nakloněn, avšak neobratná rétorika Abülfeze Elčibeje dokonala na první pohled těžko pochopitelný obrat k méně perspektivní a kulturně a nábožensky cizí Arménii. Na tomto spojenectví se ostatně dobře odráží nenáboženská povaha konfliktu v Náhorním Karabachu. Podpora Arménie se omezovala zejména na dodávky zemního plynu, elektřiny a spotřebního zboží, čímž Írán umožňoval Arménii přežívat turecko-ázerbájdžánskou blokádu, popřípadě na tranzitní úlohu při dodávkách zbraní z Ruska. Avšak pokud hrozilo převážení poměru sil příliš na arménskou stranu, neváhal Írán zasáhnout za účelem obnovení rovnováhy, a to zejména v roce 1993, kdy hrozilo obsazení Nachičevanu arménskými jednotkami.

Zmíněné okolnosti – především využívání existence konfliktu v Náhorním Karabachu k vlastním zájmům a rovněž dříve jednostranná podpora Arménie – řadí Írán do jednoho tábora s Ruskem. Podobně jako Rusko a ve spolupráci s ním přispívá – za účelem zadržování Ázerbájdžánu a vlivu Turecka a USA – k destabilizaci jižního Kavkazu. Spojenectví s Ruskem přesto není bez kazů, neboť obě strany se dnes rozcházejí v otázce právního statusu Kaspického moře. Ruská vláda totiž na přelomu tisíciletí na rozdíl od Íránu přistoupila na rozdělení této vodní plochy podle národních sektorů, což tradičně prosazovaly menší země. Teherán rovněž nabízí Ázerbájdžánu a Arménii jistou pomocnou ruku při řešení jejich potíží s dodávkami ruské energie. Naopak Moskva přes počáteční odpor nakonec souhlasila – patrně v důsledku krachu prodeje raketového systému protivzdušné obrany C-300 – s projednáním íránského jaderného programu v Radě bezpečnosti OSN (*Eurasia Daily Monitor*, 16. 1. 2006; *RFE/RL Newsline*, 18. 1. 2006).

Do íránské pozice se v blízké budoucnosti bude promítat mezinárodní postavení této země a ropná politika, přičemž sebevědomí Teheránu dnes posiluje nejen jeho postavení jako jednoho z největších těžebních polí na světě, ale rovněž – ač slábnoucí – spojenectví s Ruskem a naopak slibně se rozvíjející vztahy s Čínou (*Gentry*, 2005). Na rozdíl od Střední Asie však pro Čínu Kavkaz zůstává velmi vzdálenou oblastí, a kdyby se proto podařilo Írán odpoutat od Ruska, jeho vliv jako osamocенého hráče by byl značně omezen.

ZÁVĚREM

Záměrem poslední části této studie je syntéza teoretické první části (zvláště podkapitol s názvem Definice racionálního přístupu a Role mocností) s empirickou druhou částí a na tomto základě vyvození důsledků pro řešení konfliktu v Náhorním Karabachu a geopolitikou zatížených mezinárodních konfliktů obecně. Hlavní tezí obsaženou v teoretické části bylo, že přesvědčení mocností nepřímo zúčastněných na daném mezinárodním konfliktu o výhodnosti dosažení míru je nezbytné pro jeho řešení, protože mohou soustředěnou činností přimět přímé účastníky ke spolupráci navozením oboustranně nepříznivé patové situace. Zároveň však mohou racionální kalkulace, že řešení tohoto konfliktu není v zájmu jedné nebo více mocností, být patrně nejúčinnější překážkou dosažení míru, neboť z povahy svého mocenského postavení mají tyto velmoci účinné prostředky, jimiž mohou blokovat řešení konfliktu nebo jítřit vztahy mezi soupeřícími stranami. Jako příklad posloužila případová studie konfliktu v Náhorním Karabachu a nyní tedy bude záhodno upřesnit, jak se pozornost věnovaná národním zájmům mocností mů-

že odrazit ve snaze o nalezení trvalého míru v tomto geopolitickou vskutku velmi zatíženém konfliktu.

Klíče k řešení v Náhorním Karabachu drží Rusko

Řešení konfliktu v Náhorním Karabachu dnes brání především zrcadlivá povaha arménského a ázerbájdžánského etnického nacionalismu a režim soupeření mezi mocnostmi ve střední Eurasii. Pro jednání jak přímých, tak i nepřímých účastníků konfliktu je přitom zásadní jejich identita, právě ona totiž rozhoduje o jejich národních zájmech. Podle předpokladu uvedeného v teoretické části (podkapitola Definice racionálního přístupu) sehrává zásadní roli při její rekonstituci v reflexivním procesu na straně konatele v rámci daného společenství národní elita a redefinice jejich zájmů je pak základním předpokladem změny jednání a způsobu nazírání účastníků, která může vést k uvědomění si oboustranně nepříznivé patové situace, a tím i k vyřešení daného mezinárodního konfliktu.

Nezbytnou podmínkou redefinice zájmů přímých účastníků (Arménie/RNK a Ázerbájdžánu) je zřetelné vnímání vysokých potenciálních ztrát na materiální úrovni v případě pokračujícího zmrazení či obnovení konfliktu v Náhorním Karabachu. Pokračování konfliktu musí být relativně nepříznivé pro obě strany, jednak aby bylo převáženo vnitřní riziko spojené s přijetím kompromisu, jednak aby se ubralo na významu duchovní podstaty konfliktu, respektive aby se povzbudila redefinice národních příběhů, které již nebudou vzájemně konfliktní. Podmínkou je naproti tomu taková struktura mezinárodního prostředí na jižním Kavkaze a potažmo v celé střední Eurasii, jež nebude vzhledem k řešení konfliktu působit rozkladně – jak je tomu v současnosti – a naopak umožní jednodušší přístup vnějších účastníků v pobídkách i v sankcích. Mezinárodní organizace jako OBSE mohou tento režim spolupráce zastřešovat a stát se jeho nástrojem, samy o sobě však musejí povstat z konsenzu mocností, respektive z radikálního omezení vlivu těch z nich, které na něj nepřistoupí.

Za tímto konsenzem se neskrývá konec konfliktu zájmů a geopolitického soupeření jako takového. Taková situace by popírala klasické realistické pojetí politiky jako konfliktu. Spíše jde o mnohostranné uznání skutečnosti, že současná povaha tohoto soupeření, jíž jsou etnopolitické konflikty na Kavkaze – v čele s Náhorním Karabachem – rukojmími, vede ve svém důsledku ke ztrátě všech. To znamená, že na strategii účelového rozčecování napětí či bránění řešení existujících bezpečnostních rizik nemůže dlouhodobě získat žádná ze stran, které se v oblasti jižního Kavkazu střetávají. Turecko a USA jsou si toho vědomy; stabilita jižního Kavkazu a režim ekonomické i bezpečnostní spolupráce by pro obě země znamenaly jednoznačné zisky. Problémem je spíše redefinice zájmů v oblasti na straně Ruska a Íránu, z nichž vliv druhé země je však značně omezen a její potenciál prosazovat vlastní kavkazskou politiku „proti všem“ minimální.

Sečteno a podtrženo, klíč k trvalému míru v Náhorním Karabachu a potažmo ke stabilnímu, bezpečnému prostředí a k režimu politické i ekonomické spolupráce na jižním Kavkaze dnes drží v rukou Rusko. Návrat do hranic z doby Petra I. (1672–1725) a ztráta dominantního vlivu v severní Eurasii těžce dolehly na ruskou identitu. Přinejmenším od převážení eurasijského ideového proudu v ruské politice, jež – jak se zdá – má mít stále značnou oporu rovněž v širokých kruzích ruské společnosti, se ruská zahraniční politika pokouší o obnovení vlivu v blízkém zahraničí. Přestože Rusko dnes zdaleka není bezmocné a přestože je schopné úspěšně využívat neotřelých nástrojů nátlaku a mimo rozčecování konfliktů též ohrožovat ekonomickou bezpečnost nejen méně poddajné části blízkého zahraničí, ale též celého evropského kontinentu, v poslední době musí čelit sílící pozici USA v oblasti, která jim dosud tradičně zůstávala uzavřena. Ruské znepokojení z tohoto vývoje není zcela nepochopitelné; ostatně, americká vláda by jistě nenesla lehce, kdyby jiná světová velmoc vyhlásila Mexický záliv oblastí svých životně důležitých strategických zájmů, jak to učinily USA v Kaspickém moři. Nicméně Rusko dnes přes veškeré úsilí nemá možnost vzdorovat rostoucímu americkému vlivu. S čínskou pomocí sice

v roce 2005 docílilo omezení americké přítomnosti ve Střední Asii, avšak bez valného strategického významu, neboť tato oblast zůstává stále mimo hlavní světové dění. Ruská machiavellistická politika na jižním Kavkaze se ostatně může snadno obrátit proti Moskvě, neboť exploze tohoto sudu nestability by snadno mohla oťrást již tak rozbouřeným severním Kavkazem. Navíc ve chvíli, kdy se Ruská armáda po dlouhém zdržení stahuje ze základen v Gruzii. Aby mohlo Rusko vzdorovat vlivu USA, musí dále ustoupit od tradičních metod nátlaku. Až poté bude moci využít svého potenciálu v kulturní i ekonomické oblasti a zajistit si ve střední Eurasii dlouhodobě stabilní pozici.

Klíčem k řešení konfliktu v Náhorním Karabachu je proto redefinice ruských zájmů ve střední Eurasii na základě přesvědčení, že stabilita a prosperita jižního Kavkazu Ruskou federaci neohrožují, ale naopak jsou v jejím dlouhodobém zájmu. Navození režimu spolupráce mocností v bezpečnostní oblasti při zachování stavu konkurence podle jistých stanovených pravidel, vyplývajících z předpokladu, že zájmy mocností nemohou zcela souznít a že konflikt je situací pro pluralitní politiku obecně charakteristickou (*srovnej klasický představitel realistické školy Aron, 1993*), či alespoň odstranění latentního nepřátelství a *a priori* ohrožení druhou stranou jsou však podmíněny reinterpetací ruské národní reflexe, která již nebude vnímat cizí přítomnost v postsovětském prostoru jako násilí, páchané na ruské zemi a duši. To bude nepochybně dlouhý proces, pouze zahájený redefinicí zájmů, jíž lze na rozdíl od malých přímých účastníků konfliktu stěží dosáhnout tlakem zvnějšku. Řešení kavkazských konfliktů nemusí však stát až na konci zde nastíněného řetězce, vedoucího od změny strukturálních podmínek na úrovni mocností k jejich tlaku na přímé účastníky, aby redefinovali své zájmy, respektive identity. Naopak dohoda o míru v Náhorním Karabachu, podepřená prostředím sice konkurence, avšak nikoli již ve smyslu *vítěz bere vše*, může představovat výsledek redefinice ruských zájmů. Může také povzbudit přenesení spolupráce do dalších oblastí, a tak se stát svorníkem nově utvářeného mezinárodního režimu na jižním Kavkaze. Naopak scénáře nového vzplanutí konfliktu či jeho zabydlení mezi dalšími dlouhodobě nevyřešenými problémy mezinárodní politiky budou naproti tomu znamenat v prvním případě drastické, ve druhém postupné zhoršení regionální bezpečnosti (v součinnosti s dalšími novými bezpečnostními hrozbami), jehož důsledky mohou – formou přílivu uprchlíků, rozbujením obchodu s narkotiky a dalších aktivit organizovaného zločinu, narušením dodávek kaspických hydrokarbonátů či náklady na řešení krizí nebo na rekonstrukci po ukončení násilné fáze konfliktu – pocítit například i členské státy EU, která se k jižnímu Kavkazu přistoupením Rumunska a Bulharska v roce 2007 velmi přiblíží.

Prospěšnost geopolitické analýzy

Každý mezinárodní konflikt má jedinečnou povahu a odehrává se v jedinečných podmínkách, jednou na průsečíku mnoha velmocenských zájmů, jako je tomu v Náhorním Karabachu, podruhé mezinárodním společenstvím zcela opomenut. Proto mohou být obecné závěry o principech řešení mezinárodních konfliktů velmi skromné a nemusejí být uplatnitelné na všechny probíhající konflikty. Tato studie ostatně věnovala pozornost pouze konfliktům svou povahou konvenčním a pominula nové bezpečnostní hrozby, související například s rostoucí asymetrií mezinárodních válek. Proto je výsledný závěr studie zdánlivě prostý: Pokud bude přijat předpoklad, že přímí účastníci konfliktu budou ve většině případů racionálně kalkulovat své jednání na základě analýzy předpokládaných zisků a ztrát a tváří v tvář adekvátním pobídkám a nátlaku mohou redefinovat své zájmy v oblasti a skrze působení elit i národní identitu, pak lze na velmi obecné úrovni tvrdit, že jedním z nejdůležitějších klíčů k řešení mezinárodních konfliktů je: 1) správné „uchopení“ příčin konfliktu, identit a zájmů jeho účastníků; 2) koordinovaná mezinárodní akce, směřující k vytvoření strukturálních podmínek, v nichž si přímí účastníci konfliktu na základě racionální kalkulace zvolí mírové řešení jako nejlepší alternativu z oboustranně nepříznivé patové situace. Rozhodující úlohu při vytváření těchto strukturálních podmínek mocen-

ské spolupráce – či omezení vlivu nespolupracujících mocností – přitom zvláště u geopolitikou silně zatížených konfliktů sehrávají velmocenské národní zájmy a identity. Geopolitická analýza, jakési vytváření mapy protínajících se silových polí a zájmů různých mocností v oblasti daného mezinárodního konfliktu, je tak nikoli jediným, ale přesto patrně jedním z nejdůležitějších nástrojů řešení mezinárodních konfliktů. Přinejmenším do doby, než úcta k hodnotě univerzálního míru, shoda na pojmu spravedlnost a náležitá autorita institucí sloužících k jejímu prosazování společně s bezvýhradným uznáním autonomie druhých zcela převáží nad partikulárními zájmy národních států, které nadále zůstávají základem stavebními kameny mezinárodního řádu. Než taková doba nastane, nebude snad možné mezinárodní konflikt jako příčinu lidského utrpení a nevyčísitelných materiálních ztrát zcela odstranit. Realisticky pojaté studium řešení konfliktů může však alespoň přispět k takové změně, která bude – řečeno slovy Edmunda Burkea – „*zmírněním jasného a přítomného zla*“.²²

¹ Podle Brzezinského je tato oblast jádrem „ústřední zóny globální nestability“ především vzhledem k nestabilitě zdejších politických entit a k pokušení sousedů/velmocí o vměšování do jejich vnitřních záležitostí (Brzezinski, 1997, s. 127).

² Trvalý konflikt o moc je podle něj zahalován „pod něčím, co je v souladu s požadavky rozumu, morálky a spravedlnosti“ jen proto, aby nedošlo ke vzpouře proti moci jako takové (Morgenthau, 1973, s. 225).

³ Velmoc či mocnost jsou z podstaty svého pojmenování určovány prostřednictvím kvantifikovatelného množství moci, což je nepochybně spojeno s mnoha problémy. Přesto je však možné považovat za užitečné vymezení výrazných aktérů mezinárodního života na tomto základě, jak činí například Buzan ve výše zmíněné analýze, kde rozlišuje supervelmoci, velmoci (obě s celosvětovým záběrem) a regionální mocnosti (srovnej Buzan, 2004, s. 41–58). Kvantitativně je Náhorní Karabach natolik geopolitikou zatíženým konfliktem proto, že do něj nepřímo zasahují jedna supervelmoc (USA), jedna velmoc (Rusko) a dvě regionální mocnosti (Turecko, Írán).

⁴ Íránská armáda překročila hraniční řeku Araxes v září 1993, kdy hrozilo, že Arménie dobude ázerbájdžánskou exklávu Nachičevan (Cornell, 1999, s. 91).

⁵ Klíčová součást definice, důraz na stanovisko k problému, je převzata ze starší publikace E. O. Czempieła *Internationale Politik: Ein Konfliktmodell* (Paderborn: Schöningh, 1981), kde se objevuje jako *Positionsdifferenzen* (Svanström – Weissmann, 2005, s. 7).

⁶ Parlamentní shromáždění Rady Evropy ve své rezoluci z ledna 2005 doporučilo v případě selhání zprostředkování Minskou skupinou OBSE arbitráž Mezinárodního soudního dvora.

⁷ Na národ tak není nahlíženo jako na něco přirozeného a věčného, není ani pomíjen emoční náboj nacionalismu a národ sám není považován za pouhou politickou konstrukci s imaginárním obsahem. Každý národ má vlastní etnický mýtus – narativ, jenž je výsledkem zmíněného procesu konstrukce/interpretace a zahrnuje zasazení národa do prostoru (místo počětí) a času (doba počětí), panoptikum zakladatelů, popis období slávy a následného úpadku a – což je zřetelně preskriptivní prvek – též naději na jeho vzkříšení (Smith, 1999, s. 57–67).

⁸ Srovnej Barša a Strmiska: Bolševici „vytvářeli národy tím, že jim dali jméno, a jednali, jako by již existovaly. Zároveň tak proměnili prostor navzájem se prostupujících etnických, náboženských a lingvistických příslušností na prostor, v němž vedle sebe žily národní skupiny, definované vzájemně se vylučujícím způsobem.“ (Barša – Strmiska, 1999, s. 96.)

⁹ Popis programu Řešení konfliktů a nastolování míru (Conflict Resolution and Peacebuilding) patrně nejspokrovanější akademické instituce v oblasti mírových studií International Peace Research Institute v Oslu (PRIO) přes proklamovanou „širší své definice“ zahrnuje pouze „taková témata [výzkumu – poznámka autora], jakými jsou prevence konfliktů, včasná varování, mediace, úsilí dosáhnout dohody a udržování míru prostřednictvím politického a ekonomického rozvoje, odzbrojování, reformy ozbrojených sil a proces usmíření“. Srovnej http://www.prio.no/page/Project_detail/Research_menu_right/9244/37666.html (8. 7. 2006).

¹⁰ Nejvíce těchto konfliktů se podle databáze Uppsala Conflict Data Program odehrávalo v devadesátých letech na evropském kontinentě – na Balkáně a na Kavkaze. Dnes zůstává otevřenou válkou na evropském kontinentě konflikt v Čečensku (viz Harbom – Walensteen, 2005, s. 125).

¹¹ Jestliže v roce 1990 bylo podle statistik projektu Minorities at Risk v politicky aktivních komunálních skupinách sdruženo 900 milionů lidí, sovětská sféra vlivu se v jejich koncentraci umísťovala na třetím místě. Celkem 20 skupin zde bud: 1) čelilo politické/ekonomické diskriminaci; 2) mobilizovalo za účelem ochrany/prosazování svých zájmů, či obojí (Gurr, 1997, s. 3–25). Podle Cornella existovala na jižním Kavkaze poměrně silná kauzální souvislost mezi autonomním statutem v sovětském období a existencí etnopolitického konfliktu (Cornell, 2002, s. 249).

¹² V ázerbájdžánštině odpovídá „Náhorní“ adjektivu Yuxarı (horní) či Daqlıq (náhorní), jimiž je Náhorní Karabach odlišen od východně, směrem k řekám Kara a Araxes položeného nížinného Mílského Karabachu. Turkické slovo kara odkazuje patrně ke zdejší aluviální černozi (Goldenberg, 1994, s. 157).

NÁHORNÍ KARABACH

- ¹³ Jde o smlouvu ze Sévres (1920), v níž západní spojenci do budoucího arménského státu zahrnuli nejen značnou část Východní Anatólie, ale též Nachičevan a většinu území Náhorního Karabachu. Politickou mapu měl tehdy nakreslit osobně Woodrow Wilson.
- ¹⁴ Není bez zajímavosti, že petice neodkazovala pouze k údajnému etnickému násilí páchanému Ázerbájdžánci na Arménec a na Rusech v Náhorním Karabachu a v Nachičevanské ASSR, ale tvrdila též, že na sovětské hranici s Tureckem, členem NATO, vzniká šňůra muslimských, s nepřítelem potenciálně kolaborujících osídlení (Kaufman, 1998, s. 18).
- ¹⁵ Plné znění rezoluce Rady bezpečnosti OSN z roku 1993 se nachází na: <http://www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.htm>
- ¹⁶ Zakládajícími členy Minské skupiny OBSE byly: Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Francie, Německo, Itálie, Rusko, Turecko, USA, Švédsko a Československo. Po rozpadu země se členy skupiny stala jak Česká republika, tak i Slovensko (Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace, 2005, s. 9).
- ¹⁷ K osobním setkáním představitelů Arménie a Ázerbájdžánu dochází však při těchto jednáních jen zřídka. Při rozhovorech v americkém Key West (2001) se Robert Kočarjan s Hajdarem Alijevem sešli jen krátce při zahájení a následně jednali pouze zprostředkovaně. Při „schůzce ministrů zahraničí“ v Londýně (2005) se Vartan Oskanian a Elmar Mammadyarov osobně nesetkali dokonce vůbec.
- ¹⁸ Pozice obou zemí byly shrnuty samotnými ministry zahraničí v Mammadyarovu (2005) a v Oskanianu (2005).
- ¹⁹ Za stranu jednání byla RNK de facto považována poté, kdy v roce 1994 podepsala dohodu o příměří. Toto její postavení bylo následně potvrzeno rovněž na summitu OBSE v Budapešti. Po odmítnutí mírových návrhů OBSE a po nastoupení Roberta Kočarjana do úřadu arménského prezidenta však o toto postavení přišla. Od té doby je – byť s takovou interpretací nesouhlasí – implicitně zastupována Arménií.
- ²⁰ Dne 29. 10. 1998 podepsali prezidenti Ázerbájdžánu, Turecka, Gruzie a Kazachstánu tzv. Ankarskou deklaraci, která doporučovala BTC jako hlavní transportní potrubí (main export pipeline). V podobném duchu byla dne 19. 11. 1999 podepsána deklarace v Istanbulu.
- ²¹ Touto smlouvou vznikala Ázerbájdžánská mezinárodní ropná společnost (AIOC) s dominantním podílem amerických těžebních společností – Amoco, Unocal a Pennzoil –, majících celkový podíl 43,8 % (Kutelia, 2001, s. 25).
- ²² Podle A Letter to a Noble Lord, <http://www.bartleby.com/24/4/2.html> (10. 7. 2006).

Literatura

- Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991.
- Aron, Raymond (1993): *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993.
- Aydin, Mustafa (1999): *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus*. Ankara: Ministry of Foreign Affairs, 1999.
- Barša, Pavel – Strmiska, Maxmilián (1999): *Národní stát a etnický konflikt: Politologická perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- Brzezinski, Zbigniew (1997): *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- Bull, Hedley (1995): *Anarchical Society*. London: MacMillan, 1995.
- Buzan, Barry (2004): *The United States and the Great Powers*. London: Polity Press, 2004.
- Collier, Paul – Hoeffler, Anke (2004): *Greed and Grievance in Civil War*. Oxford Economic Paper, No. 56. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Cornell, Svante E. (2002): *Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective*. World Politics, No. 54 (2002).
- Cornell, Svante E. (1997): *Conflict Theory and the Nagorno-Karabakh Conflict: Guidelines for a Political Solution?* Stockholm: Triton, 1997.
- Cornell, Svante E. (2005): *Interaction of Narcotics and Conflict*. Journal of Peace Research, Vol. 42 (2005), No. 6.
- Cornell, Svante E. (2003): *Small Nations and Great Powers*. London: RoutledgeCurzon, 2003.
- Cornell, Svante E. (1999): *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Working Paper, No. 46. Department of East European Studies. Uppsala: Uppsala universitet, 1999.
- De Waal, Thomas (2005): *The Nagorno-Karabakh Conflict: Origins, Dynamics and Misperceptions*. Accord, No. 17 (2005).
- Ditych, Ondřej (2006): *Konfliktní historiografie na Kavkaze: Případ Náhorního Karabachu*. Navýchod, jaro 2006.
- Ditych, Ondřej (2005): *Ropovod Baku – Tbilisi – Ceyhan a nová kavkazská geopolitika*. Mezinárodní politika, ročník XXIX (2005), číslo 10, s. 22–24.
- Galtung, Johan (1996): *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. London: SAGE, 1996.
- Gentry, Brandon J. (2005): *The Dragon and the Magi: Burgeoning Sino-Iranian Relations in the 21st Century*. The China and Eurasia Forum Quarterly, November 2005.
- Goldenberg, Suzanne (1994): *Pride of Small Nations*. London: Zed Books, 1994.
- Gurr, Robert T. (1997): *Minorities at Risk*. 4th ed. Washington: US Institute of Peace, 1997.
- Harbom, Lotta – Walensteen, Peter (2005): *Patterns of Major Armed Conflicts 1990–2004*. In: SIPRI Yearbook 2005: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford: Oxford University Press, 2005.

- Herz, John (1950): Idealist Internationalism and the Security Dilemma. World Politics, January 1950.
- Hutchinson, John – Smith, Anthony D. (eds., 1996): Ethnicity. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Kaufman, Stuart J. (1998): Ethnic Fears and Ethnic War in Karabagh. Washington: Center for Strategic and International Studies, 1998.
- Kissinger, Henry (2000): A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–1822. London: Phoenix Press, 2000.
- Kutelia, Batu (2001): A New Silk Road Strategy of the Caucasus. Rome: NATO Defense College, 2001.
- Litera, Bohuslav – Švec, Luboš – Wanner, Jan – Zilynskyj, Bohdan (1998): Rusko? Vzájemné vztahy postsovětských republik. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998.
- Mammadyarov, Elmar (2005): Towards Peace in the Nagorno Karabakh region of Azerbaijan through Re-Integration and Cooperation. Accord, No. 17 (2005).
- McSweeney, Bill (1999): Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Melander, Eric (2001): The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable? Journal of Cold War Studies, Vol. 3 (2001), No. 2.
- Morgenthau, Hans (1973): Politics among Nations. New York: Albert A. Knopf, 1973.
- Nagorno Karabakh: A Plan for Peace (2005). Brussels: International Crisis Group, 2005.
- Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground (2005). Brussels: International Crisis Group, 2005.
- Oskanian, Vartan (2005): Old States and New: Shifting Paradigms and the Complex Road to Peace in Nagorno Karabakh. Accord, No. 17 (2005).
- Rubin, Barnett (ed., 1998): Post-Soviet Political Order: Conflict and State Building. London: Routledge, 1998.
- Smith, Anthony D. (1999): Myths and Memories of the Nation. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Souleimanov, Emil (2004): Der Konflikt im Berg-Karabach. OSZE Jahrbuch 2004. Baden-Baden: IFSH, 2004.
- Svanström, Niklas L. P. – Weissmann, Mikael (2005): Conflict, Conflict Prevention, Conflict Management and Beyond. Uppsala: CACI/SRSP, 2005.
- Tishkov, Valeri (1996): Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development, 1996.
- Waisová, Šárka (2005): Řešení konfliktů v mezinárodních vztazích. Praha: Portál, 2005.
- Wallensteen, Peter (2002): Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System. London: SAGE, 2002.
- Wallensteen, Peter et al. (2004): Making Targeted Sanctions Effective – Guidelines for the Implementation of UN Policy Options. Uppsala: Department of Peace and Conflict Research, 2004.
- Waltz, Kenneth (1979): Theory of International Politics. New York: McGraw-Hill, 1979.
- Wendt, Alexander (1992): Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. International Organization, Vol. 46 (1992), No. 2.
- Yamskov, A. N. (1991): Ethnic Conflict in the Transcaucasus: The Case of Nagorno-Karabakh. Theory and Society, Vol. 20 (1991), No. 5.
- Zartman, William I. (2000): Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond. In: Stern, Paul C. – Druckman, Daniel (eds.): International Conflict Resolution After the Cold War. Washington: National Research Council, 2000.

Poznámka

Autor děkuje anonymním recenzentům a redakci Mezinárodních vztahů za cenné připomínky, jimiž přispěli k výsledné podobě této studie.